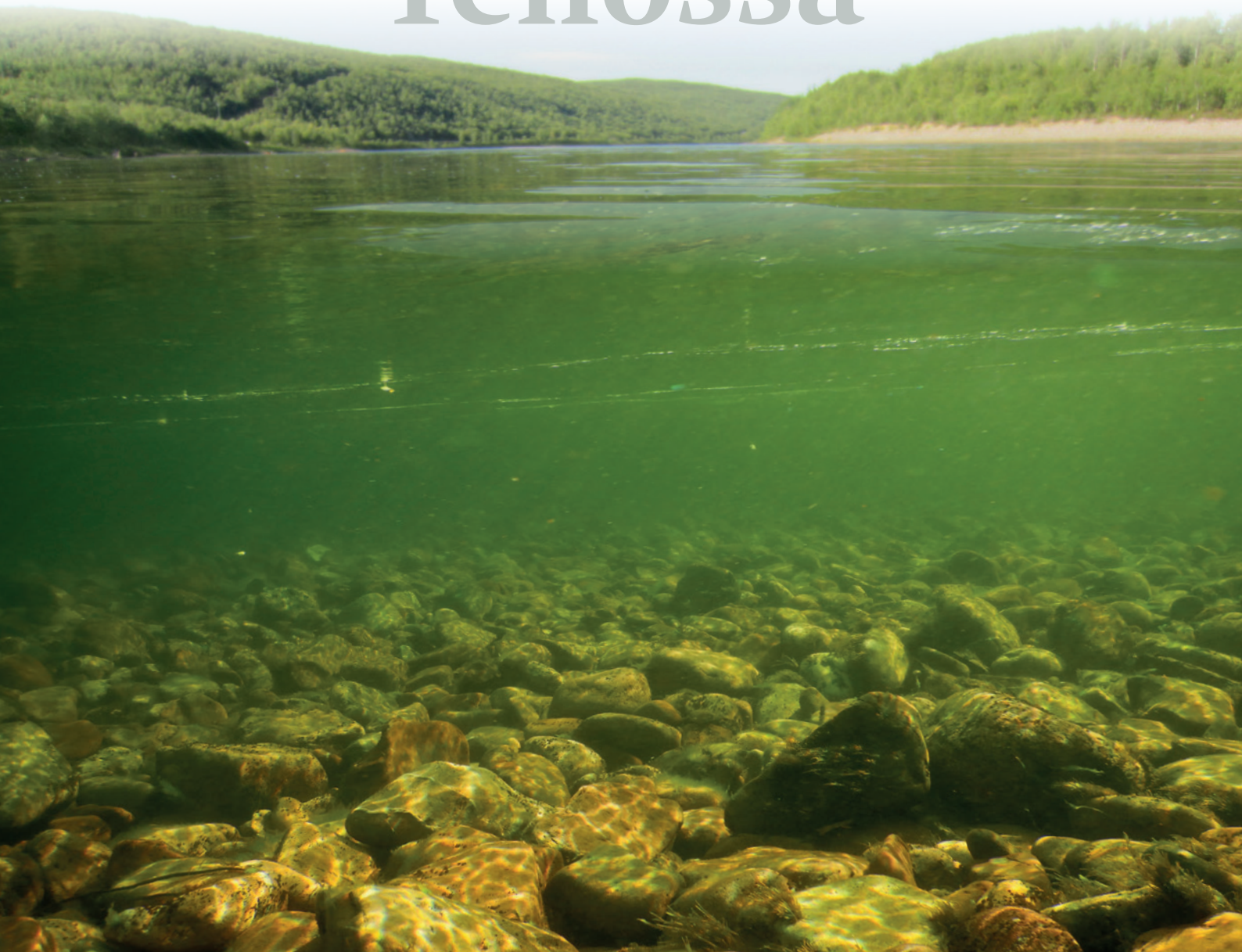

Lohenkalastus Tenossa

EERO NIEMELÄ

Tämä yleisluontoinen kirjanen lohenkalastuksesta Tenossa on tuotettu osana Kestävää kasvua ja työtä 2014–2020 Suomen rakennerahasto-ohjelman rahoittamaa LOHITA -hanketta. Kirjasen laatiminen liittyy Pohjois-Pohjanmaan elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskuksen rahoittamaan ”Tenojoen lohenkalastuksen taloudellinen merkitys Utsjoen kunnassa” (LOHITA) hankkeeseen, jota Luonnonvarakeskus (Luke) hallinnoi. Kirjasen on kirjoittanut Eero Niemelä. Valokuvat ovat Eero Niemelän ottamia, jos muuta ei ole mainittu. Museoviraston valokuvien kopiointi on kielletty.
© 2020 Luke

Vipuvoimaa
EU:lta
2014–2020

Copyright: Luonnonvarakeskus (Luke)

Kirjoittaja: Eero Niemelä

Julkaisija: Luonnonvarakeskus (Luke)

Kustantaja: Kestävää kasvua ja työtä 2014–2020 Suomen rakennerahasto-ohjelma

Julkaisuvuosi: 2020

Kannen kuvat: Eero Niemelä

Ulkoasu: Studio Borga

Painopaikka: Edita 2020

ISBN 978-952-380-003-8 (painettu)

ISBN 978-952-380-004-5 (verkkojulkaisu)

URN <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-380-004-5>

<https://www.ely-keskus.fi/web/ely/kalastus-tenojoella>

Lohenkalastus Tenossa

EERO NIEMELÄ

SISÄLLYSLUETTELO

JOHDANTO	5
TENOJOKI, LOHEN JA IHMISEN YMPÄRISTÖNÄ	6
PAIKALLINEN LOHENKALASTAJA ENNEN	9
NYKYPÄIVÄN PAIKALLINEN LOHENKALASTAJA	13
VENEET PITKIÄ, MATALIA JA JOESSA HYVIN KULKEVIA	16
KULKUTUSKALASTUS	19
LOHIVERKKO	22
PATOPYYNTI	25
NUOTTAKALASTUS	29
LOHEN VAPAKALASTUS	32

Tenojoki oli tavaroiden ja ihmisten kulkuväylänä ennen maantieyhteyttä. Museoviraston kuva.

JOHDANTO

Kirjasessa kerrotaan Tenojoesta lohen ja ihmisen ympäristönä sekä lohenkalastuksen kehittymisestä ja merkityksestä jokivarren kalastajille. Tässä työssä kuvataan paikallista lohenkalastajaa ennen ja nyt. Paikallisten kalastajien käyttämät lohen pyyntitavat ovat syntyneet satoja vuosia sitten ja säilyneet lähes muuttumattomina tähän päivään saakka. Kirjasessa kerrotaan kulkutuksen, seisovan verkon, lohipadon, nuotan ja venekalastuksen pääpiirteitä, kehittymistä ja nykypäivää. Lisäksi esitetään vapakalastuksen lisääntymisen vaikutusta verkkopyydysten käyttöön ja tulevaisuudennäkymiin. Ennen maantieyhteyttä vene oli tärkeä kulkemisessa, tavarankuljetuksessa ja kalastuksessa. Nykyisin venettä käytetään pääasiassa kalastamiseen. Runsaalla kuvituksella kerrotaan kalastuksesta, erilaisista pyydyksistä ja joella kulkemisesta.

Tenäjoki avautuu Tenovuonoon laajana jopa pari kilometriä leveänä uomana. Varsinkin kevättulvan aikaan Tenojoen suuri koko näkyy suurena virtaamana. Vesi virtaa rauhallisesti Tenon alimmalta koskelta Seidastryketistä alavirtaan. Ennen Inarin ja Utsjoen välisen maantien valmistumista, tehtiin kauppamatkat Norjaan jokineillä aina Tenojokisuulle saakka.

TENOJOKI, LOHEN JA IHMISEN YMPÄRISTÖNÄ

Tenon vesistön monimuotoiset piirteet, veden virtausnopeus, kosket, nivat, kivikko- ja hiekkapohjat ja syvänteet, ovat aikojen kuluessa luoneet puitteet erilaisille pyyntitavoille ja kalastuksen aluekohtaiselle kehittämiselle. Kalastuksessa käytetään edelleen erilaisia ja eri tavalla rakennettuja lohipatoja, lohiverkkoja ja kulkutusverkkoja (ajoverkko). Kalastusta on säädelty eri aikakausina tarpeen mukaan. Jo vuonna 1873 kiellettiin koko joen sulkevien poikkipatojen käyttö. Eri pyyntimuodoista myös goldem-pyynti, tuulastus ja harrilaudalla kalastaminen on poistettu käytöstä, sekä viimeisimpänä nuottaaminen vuonna 2017.

Lohen levinneisyysalue kattaa Tenon vesistössä reilut 1100 jokikilometriä, johon vaeltaa kesä- ja heinäkuun aikana satoihin lohiin kohoavia yksittäisiä lohiparvia. Suurin osa vesistöstä on lohienpoikasille sopivaa elinympäristöä, kutualueiden sirotuessa rajatummalle alueelle. Lohikantojen eriytymiskehitykseen ovat vaikuttaneet lohien laaja levinneisyysalue lukuisiin sivujokiin, lohienpoikasten suuri kasvualue, edulliset kasvolosuhteet, riittävä ravinto sekä jokien monimuotoiset maantieteelliset ominaisuudet hidas- ja voimakasvirtaisine koskineen, suvantoineen ja syvänteineen sekä järvi-laajentumineen. Vuosikymmeniä Tenojoen pääuomassa kalastaneet sanovat erottavansa eri alueiden eli sivujokien pienikokoiset lohikannat toisistaan niiden toisistaan poikkeavan ulkomuodon ja koon perusteella. Yleisesti tiedetään, että Tenon sivujoissa alle kolme kiloa painavien pikkulohien koko on pienempi kuin Tenon pääuomassa kutevien pikkulohien. Tenon vesistössä on 35–40 geneettisesti toisistaan erilaista lohikantaa.

Nuorgamin kylän kohdalla olevassa isossa koskessa, Alaköngäessä, on keväisin mahtavaa voimaa ja jäät lähtevät siitä useimmiten ryskeellä. Voimakasvirtaisessa ja pitkässä Alaköngäessä lohien kutuvaellus hidastuu. Alaköngäs on suosittu kalastuspaikka.

6 LOHENKALASTUS TENOSSA

Lukuisat suvannot, pienet nivat ja koskipahaset vuorottelevat Tenojoen mutkitellessa ylöspäin kohti Onnelansuvantoa, Aittisuvantoa ja Aittikoskea. Ne sijaitsevat Utsjoen kirkonkylän alueella, jonne kalastusmatkailu vuokramökkeineen ja -veneineen alkoi kehittyä, kun etelästä tuleva maantie valmistui 1950-luvun puolivälissä.

Norjan puolella kylmävetinen Borsejohka laskee Tenojokeen Kuusiniemen kohdalla, johon on muodostunut aikojen kuluessa syväne. Kuumina heinäkuun lopun päivinä lohia jää tähän syvänteesen odottelemaan Tenojoen veden viilenemistä ja kutuvaelluksen jatkamista.

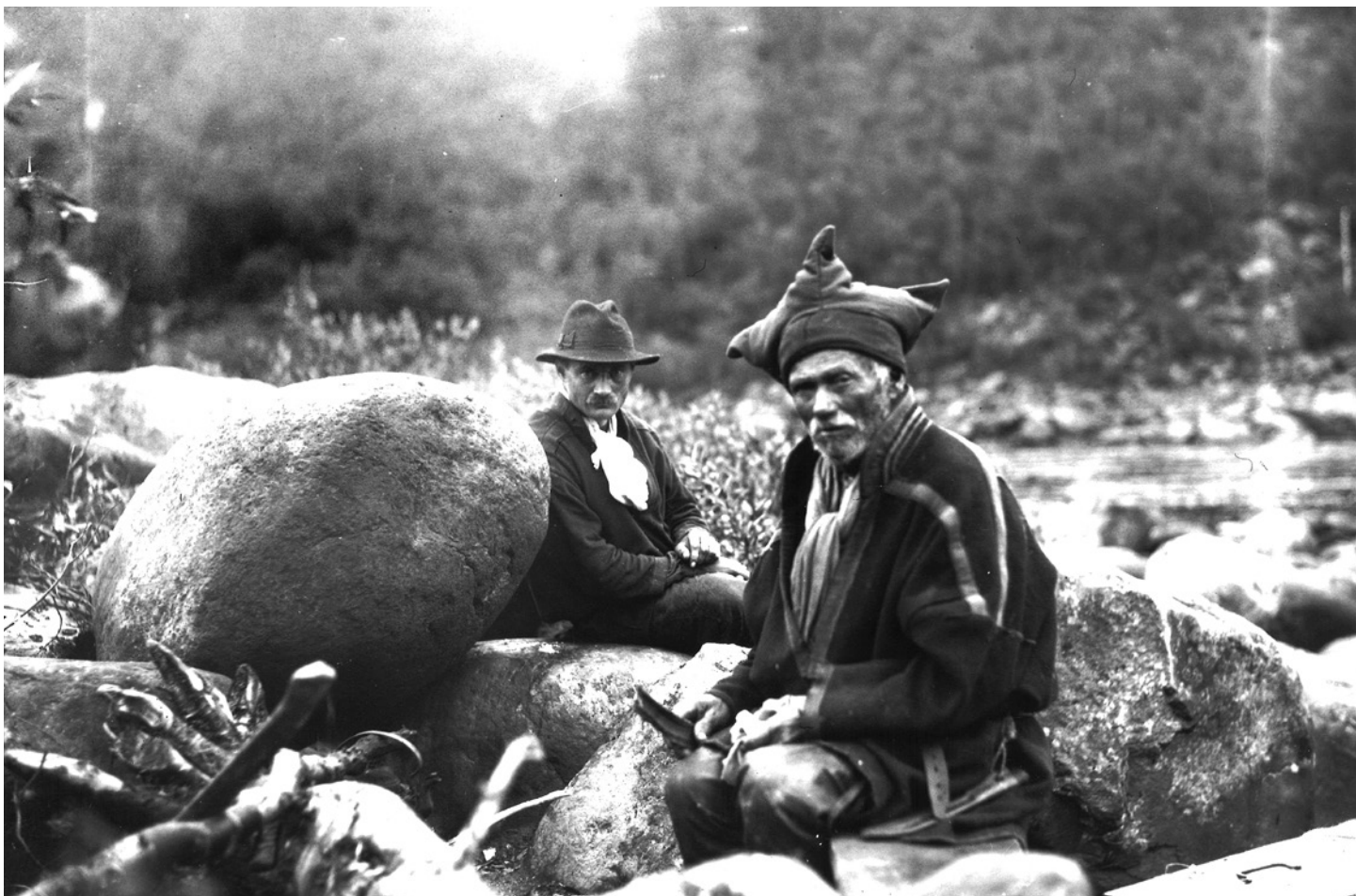
Tenojoen lohenpyynti alkoi muuttua, kun alueelle alkoi 1950-luvun alussa saapua vapaa-ajankalastajia muualta Suomesta. Toki näitä muualta Suomesta tulleita vapaa-ajankalastajia oli Tenolla ollut jo 1920- ja 1930-luvuilla ja englantilaiset perhokalastajat olivat löytäneet tiensä Tenolle jo 1800-luvun puolivälin jälkeisinä vuosikymmeninä. Vapakalastuksen yleistyessä siihen tuli uusia muotoja ja kalastusvälineitä, jolloin kastemadon, katkaravun ja sitä jäljittelevien vieheiden ja syöttikalan käyttö kiellettiin. Vapakalastus on nykyisin hyvin suosittua sekä paikkakuntalaisten että matkailijoiden keskuudessa. Lohikantojen vahvistamiseksi ja perinteisten pyyntitapojen säilyttämiseksi on vapaa-ajankalastajien lukumäärää ja verkkopyydysten käyttöä rajoitettu viimeksi vuonna 2017.

Tenojoki virtaa rauhallisesti Alakönkästä aina Yläkönkään kolmeen erilliseen koskeen asti. Yläkönkään ja Levajoen alueet on tunnettu hyvinä kalastuspaikkoina jo vuosisatoja. 1800-luvun puolivälin jälkeen alueella kalastivat ensimmäiset englantilaiset ja skotlantilaiset perhokalastajat "lordit". Ennen maantien valmistumista Yläkönkään alin koski ohitettiin polkutietä pitkin ja vene uitettiin rantaa pitkin.

Yläkönkään koskien yläpuolella Tenojoki jatkaa rauhallisesti virtaavana enimmäkseen hiekkapohjaisena uomana, missä on yksittäisiä koskipätkiä syvänteineen, suvantoineen ja kosteineen.

PAIKALLINEN LOHENKALASTAJA ENNEN

Tenonvarren asukkaat ovat kalastaneet lohta satoja vuosia erilaisilla verkkopyydyksillä kuten merta- ja potkupadoilla, poikkipadoilla, nuottaamalla, kulkuttamalla, goldemajonuottaamalla sekä tavallisella seisovalla verkolla. Lohta on pyydystetty myös tuulastamalla ja onkimalla. Osaa näistä menetelmistä käytetään edelleen. Kun pääosa Tenojokivarren tiloista perustettiin 1800-luvun puolivälin jälkeisinä vuosikymmeninä, kirjattiin perustamisasiakirjoihin käytössä olleet pato-, nuotta- ja kulkutuspaikat, joko tilojen omiksi tai toisen tilan kanssa yhteisiksi. Näin tiloille turvattiin lohenvyönnillä ravinnon saanti ja toimeentulo.

Lohen patokalastajat käyttivät aikaa myös onkikalastukseen kahvittelun ja tarinoinnin lomassa. Museoviraston kuva.

Tenon kalastajat kalastivat yhdessä norjalaisten kanssa poikkipadolla, nuotalla ja kulkuttamalla. Yhteiskäytössä ollut Outakosken iso poikkipato kiellettiin vuoden 1873 Suomen Keisarillisen Senaatin ja Norjan Kuningaskunnan välisellä Tenon ensimmäisellä kalastussäännöllä. Myöhemmin yhteispyyntiä on rajoitettu sallimalla kulkuttaminen pelkästään oman valtion alueella ja vuoden 2016 jälkeen lohta ei ole kalastettu nuottaamalla. Rajoitusten tarkoituksena on ollut parantaa lohenvyönnin nousua vesistön yläosien ja sivujokien kutualueille ja jakaa lohisaalis tasaisemmin.

Viereisissä kuvissa näkyy 1900-luvun alun kalastusta lohipadoilla (ylin kuva puupukkipato, alin kuva puuvaajapato) kahdesta kolmeen kuukautta kestäväenä kalastusaikana. Padossa käytetyt hamppuverkot vaihdettiin vähintään viikon välein, ne kuivatettiin ja korjattiin tarvittaessa. Museoviraston kuvat.

Merkittävä piirre Tenon vanhassa kalastuskulttuurissa on ollut se, että kalastajat siirtyivät kesäisin perheineen ja kotieläimineen kalastuspaikkojensa lähellä oleviin "kesäpaikkoihin". Kesällä kalastettiin, korjattiin kalastusvälineitä, hoidettiin karjaa, kerättiin talven ravintovarats itselle ja karjalle, rakennettiin ja korjattiin asumuksia, tehtiin veneitä, ahkioita sekä kodin tarvekaluja. Paikkakuntalaisten lohenkalastus on ollut pääasiassa kotitarvekalastusta pitkälle 1900-luvulla.

Lohella on ollut vuosisatojen ajan myös vaihtotaloudellista ja kaupallista merkitystä. Englantilaisten kauppalaivojen kerrotaan hakenneen lohta Tenojokisuusta jo 1500-luvulla. Varsinkin hyvinä saaliskesinä lohta myytiin suolattuna Norjan puolen kauppiaille tai vaihdettiin elintarvikkeisiin ja eri tuotteisiin. Vaihtokauppaa käytiin myös poro-

10 LOHENKALASTUS TENOSSA

Viereiset kuvat kertovat, että vuoden valoisana aikana kalastuksen ohella tehtiin monia muita töitä. Rakentamiseen käytettävät männyt uitettiin Inarijoelta Tenojoelle. Männyt sahattiin laudoiksi (ylin kuva), joista rakennettiin veneitä (alin kuva) ja asumuksia. Museoviraston kuvat.

miesten kanssa. Lohenpyyntiin käytetyt padot ja kulkutuspyynti takasivat lähes joka vuosi riittävän saaliin, kannattavan kaupankäynnin ja toimeentulon. Huonoina saalis-kesinä lohi suolattiin omaan käyttöön.

Kalastajat kutoivat keväällä eri pyydyksissä käyttämänsä verkot ja rakensivat patoihin renkut eli puupukit. Kiivaimman kalastuskauden aikana lohenpyytäjät hoitivat patojaan ympäri vuorokauden. Padon potkut koettiin usein ja niihin jääneet kalat otettiin pois. Joddu-padon potkuja justeerattiin ja sijaintia vaihdettiin niin, että lohi ohjautui pyydyksen pyytävään osaan, eikä kääntynyt alavirtaan poikkipadon alapuolella. Verkkoahavakset olivat paksua helposti hapristuvaa hamppulankaa. Paksulankaisina patopotkujen eli joddujen verkkohavakset vaikuttivat saaliin määrään. Verkot otettiin pois

Aikaa kului karjanhoitoon sekä askareisiin, jotka liittyivät talven yli selviämiseen kuten kenkäheinän (kuvassa) ja hirlan keräämiseen. Museoviraston kuva.

pyynnistä ja kuivattiin huolella muutaman päivän välein, sillä hyvin hoidetut verkot kestivät pitempään ja niillä sai paremmin saalista. Kun Tenon vedenkorkeus ja virtaama pienenivät kesän kuluessa, laittoivat patokalastajat uusia renkkupukkeja syvemmälle jokeen tai siirsivät padon uuteen paikkaan. Siirryttiin kevätpatopaikasta alkukesän patopaikkaan ja lopuksi keskikesän patopaikkaan. Huolimatta siitä, että padon siirtäminen ja pyytäväksi saaminen oli työlästä puuhaa ja siihen saattoi kulua useita päiviä, varmisti se paremman saaliin.

NYKYPÄIVÄN PAIKALLINEN LOHENKALASTAJA

Suuret yhteiskunnalliset ja elinkeinoelämässä tapahtuneet muutokset näkyvät nykypäivän Tenon paikkakuntalaisen lohenkalastajan arjessa. Kalastusta ohjaavat säännöt ovat muuttuneet ja vaikuttaneet eri pyyntitapojen käyttöön. Perinteiset pyyntitavat kuten työteliäs ja osaamista vaativa patokalastus on vähentynyt pitkällä aikavälillä. Osaaminen, jota patokalastuksessa tarvitaan, vähenee hiljalleen ja vavalla ja vieheellä kalastavien määrä lisääntyy. Entisaikaan lohenkalastajat hoitivat tiiviisti patojaan kesäkuun alkupuolelta heinäkuun loppuun. Kokoaikaisia nuoremman ikäluokan patokalastajia on nykyään harvassa. Kun nuoret lähtevät opiskelemaan, perustavat he perheensä ja jäävät töihin opiskelupaikkakunnilleen. Kesälomillaan he mieluiten onkivat Tenolla. Patopyynnin vähenemiseen vaikuttaa myös lyhyt kalastusaika ja lohen alhainen myyntihinta. Aikaisemmin kalastajat kuljettivat lohensa suolattuna myyntiin tai vaihdantakauppaan. Nykyään monet kalastajat ilmoittavat tienvarsikylteillä lohen suoramyyntistä.

Boratbokcán koski ja Siirinkari Alakönkään alapuolella ovat tärkeitä ranta- ja venekalastuspaikkoja. Kalastusmatkailijat saavat kalastaa veneestä, jota soutaa paikkakuntalainen.

Lohenkalastuksen merkityksen muutos näkyy toisaalta paikallisten kehittämissä monipuolisissa kalastusmatkailupalveluissa ja toisaalta siinä, että paikalliset kalastajat ovat taloudellisesti vähemmän riippuvaisia saadun lohisaaliin arvosta. Lohi on säilyttänyt paikkansa tärkeänä ja terveellisenä ruokana paikallisten ruokapöydässä. Viime

Alaköngäs eli norjaksi Storfossen (Isokoski) on ollut useimpien utsjokilaisten tärkeä rannaltakalastuspaikka heti kalastuskauden alkupuolella. Alkukesästä pääasiallinen saaliskala on ollut yli 5 kiloa painava lohi. Ylemmässä kuvassa kosken lähistöllä asuva Antti Niiles Länsman ja alemmassa kuvassa Utsjokivarren lohenkalastaja/poromies Tauno Järvensivu. Keväisin he käyttävät koskessa vaappuja, joiden uinnin he osaavat säätää pitkäaikaisen kokemuksen perusteella. Molemmat kalastajat tuntevat lohien nousuväylät könkäässä.

vuosina paikalliset kalastajat ovat pyytäneet lohta innokkaimmin alkukesästä, jolloin kulkuttamalla saadaan yleensä hyvä lohisaalis lyhyessä ajassa. Rannalta kalastus on suosittua kesän alussa Alaköngäessä.

Merkittävä muutos on erilaisten palvelujen tarjoaminen, kehittäminen ja tuottaminen kalastusmatkailijoille. Alueelle on syntynyt erikokoisia ja eri palveluja tuottavia lohenkalastusmatkailuyrityksiä. Paikalliset tarjoavat kalastusmatkailijoille soutu- ja opaspalveluja, vene- ja kalastusvälinevuokrausta, majoitus- ja ravitsemuspalveluja, jalostavat lohta ja vastaavat ulkopaikkakuntalaisten kiinteistöjen huollosta. Muutamat perhonsitojat ovat olleet kuuluisia perhoistaan jo vuosikymmeniä. Myös omaperäisten ja hyvin kalastavien vaappujen ja uistinten valmistaminen on tuonut lisätuloja. Paikalliset, jotka eivät toimi kalastusmatkailun parissa, kalastavat nykyään enimmäkseen veneestä soutamalla ja rannalta Alaköngäällä.

14 LOHENKALASTUS TENOSSA

Paikkakuntalaiset kalastajat käyttävät vielä perinteistä lohipatoa, kulkutus- eli ajoverkkoa ja seisovaa lohiverkkoa lohenkalastuksessaan. Lohipadon rakentaminen ja pyytävänä pitäminen vaatii pitkäaikaista kokemusta ja lohen käyttäytymisen tuntemista joessa. Kuvassa veneen keulassa Olavi Guttorm Kesäpurosta korjaamassa lohipadon rakennetta.

Monet paikalliset kalastajat ovat taitavia sitomaan perhoja. Myös lukuisat Tenolla kalastamassa käyneet kalastusmatkailijat ovat kehittäneet ja sitoneet mitä monimuotoisimpia perhoja. Paikalliset tekevät lohenpyyntiin myös vaappuja, joissa he käyttävät mitä erilaisimpia väriyhdistelmiä.

ENEET PITKIÄ, MATAIA JA JOESSA HYVIN KULKEVIA

Tenäjoki on ollut vuosisatoja tärkeä ympärivuotinen kulkureitti. Kesällä Tenoa pitkin kuljettiin veneillä ja talvella porojen vetämillä ahkiolla. Veneillä tehtiin pitkiä kauppamatkoja jokivarren kauppapaikkoihin. Pitkät, kapeat ja matalalaitaiset hyvin joessa kulkevat veneet rakennettiin raskaita lasteja kantaviksi. Veneeseen piti mahtua monta ihmistä, myytäväksi vietävät suolalohitynnyrityt olivat painavia ja paluumatkalla vene oli täynnä elintarvikkeita ja tarvetavaraa. Pitkiä kapeita veneitä oli helppo ohjata ja ne kulkivat hyvin joessa. Venettä sauvottiin ylä- ja alavirtaan. Onki- ja patopyynnissä käytettiin lyhyitä ketteriä veneitä ja rahtia ja postia kuljetettiin pitkillä laidoiltaan syvemmällä veneillä. Paikalliset käyttivät postivenettä kulkemiseen samoin etelästä tulleet lohienkalastajat matkatessaan paikallisten majoittajien luo.

Tenolaiset veneet on kehitetty tavaroiden ja ihmisten kuljettamiseen. Vaikka pitkät matalat tenolaiset jokiveneet olivat kiikkeriä, osasivat niiden kuljettajat eli sauvojat ohjailla niitä taitavasti vaativissakin jokiolosuhteissa. Museoviraston kuva.

Veneiden tyyppi alkoi muuttua, kun ensimmäiset perämoottorit otettiin käyttöön 1930-luvulla. Pitkistä soukista veneistä tuli tylppäperäisiä, kun niihin laitettiin Archimedes-ulkolaitamoottorin kiinnityslauta. Ensimmäiset moottorit olivat pienitehoisia ja jäivät junnaamaan lähes paikoilleen voimakasvirtaisissa nivoissa ja koskissa. Huolimatta siitä, että eteneminen oli hidasta, laajeni vakalastusalue. Kun ulkolaitamoottorit kehittyivät ja niiden teho lisääntyi, pääsivät kalastajat vauhdilla eri kalastuspaikoille. Veneiden peräosaan rakennettiin laudoista tai vanerilevystä siiveke, joka nosti veneen perää kovaa ajettaessa ja veneestä tuli vakaampi koskien pyörteissä. Perä-

16 LOHENKALASTUS TENOSSA

Veneillä kuljetettiin suolattua lohta norjanpuolen kauppoihin Sirmaan, Skiippagurraan, Karasjoelle ja aina Tenojoki-suun kauppapaikkaan saakka. Kauppamatkoilta palattaessa vene oli lastattu aina täyteen kulutustavaroita kuten jauhoja, kahvia, sokeria, suolaa ja kalastustarvikkeita (ylin kuva). Ihmisiä kuljetettiin pitkissä tenomallisissa jokiveneissä Tenolla ja Utsjoessa maantien valmistumiseen asti (alin kuva). Museoviraston kuvat.

moottorin propelli ja jalka suojattiin rakentamalla moottorin jalan alaosaan metallinen kehikko estämään propellin rikkoontumista.

Tenolainen vene on tyylikäs, yksinkertainen ja käyttökelpoinen. Se on säilyttänyt tärkeimmät muotonsa näihin päiviin saakka. Tenojoki on ollut tunnettu hiljaisuudestaan, mutta nykyisin käytössä olevien vesiturbiinimoottoreiden kajo kuuluu kilometrien päähän. Vesiturbiinilla varustetut tenolaiset veneet ovat tavallista venettä pitempiä ja kulkevat hyvin matalissa joenkohdissa. Nykyään Tenossa kalastuksessa käytettävät veneet on rekisteröitävä virallisesti. Niissä on oltava vaadittu varustus ja veneessä on käytettävä pelastusliivejä. Veneet saavat olla vain paikkakunnalla vakinaisesti asuvien ja ulkopaikkakuntalaisten kalastusoikeudellisten tilanomistajien nimissä. Myös veneiden määrää ruokakuntaa ja tilaa kohti on rajoitettu. Kukin paikkakuntalainen matkailuyritys saa rekisteröidä korkeintaan 15 venettä.

Alkuperäiset Tenolla käytetyt veneet olivat molemmista päistään soukkia (ylin kuva, vene vasemmalla). Ne olivat parhaimman mallisia sauvomiseen. Kun ulkolaitamoottorit otettiin käyttöön, rakennettiin veneet tylppäperäisiksi, johon moottori kiinnitettiin (kuvan vene keskellä). Erillisillä laidoiltaan korkeammilla ja pitemmillä rahtiveneillä kuljettiin rahtia ja postia (kuvan vene oikealla). Veneet Polman museosta.

Ulkolaitamoottoreiden tehon lisääntyminen ja veneen perässä oleva moottorin paino edellyttivät, että veneiden peräosaan rakennettiin laudoista tai vanerilevystä siiveke, joka nosti veneen perää moottorilla kovaa ajettaessa ja paransi veneen vakautta koskien pyörteissä ja ryöpyissä. Monelle etelän lohenkalastajalle tenolaiseen veneeseen istuminen oli outoa, koska niissä ei ollut istuimia (tuhtoja), vaan veneessä istuttiin teljun (irroitettava pohjalaudoitus) päälle tai veneen pohjalle. Veneet olivat kiikkeriä, joten matkalaisten oli pysyttävä paikoillaan, ettei veneeseen tulut laitojen yli vettä. Myöhemmin veneissä on alettu käyttää irroitettavia istuimia, mutta useimmin tenolaista venettä soudetaan veneen teljun päällä istuen.

KULKUTUSKALASTUS

Kauan sitten kulkutus (ajoverkkokalastus) on ollut sallittua koko kesän. Perinteiset kulkutuspaikat on merkitty vanhojen tilojen asiakirjoihin. Uusia kulkutuspaikkoja on otettu käyttöön, kun perämoottorit yleistyivät ja pyydykset kehittyivät. Hyviä kulkutuspaikkoja ovat tietyt kosket, koskien niskat tai pohjarakenteeltaan sopivat jokiosuudet, kuten hidasvirtaiset suvannot. Parhaiten kulkutussaaliita on saatu kesän alussa korkean veden aikaan, jolloin iso lohi vaeltaa Tenoon. Heti alkukesästä kulkuttamalla saatu lohi on ollut tärkeä ravinto ja kauppatavara. Nykyisin kulkuttamalla saa kalastaa vain kalastuskauden alussa. Viime vuosina kulkutusverkon käyttö on lisääntynyt Tenojoen ylä- ja keskijuoksulla ja vähentynyt alajuoksulla. Yhteisellä Suomen ja Norjan rajaosuudella kulkutusverkkoa saa uittaa vain oman valtion vesialueella. Verkko saa ulottua korkeintaan joen syväväylän keskiosaansa eli valtakunnanrajaan.

Verkon pituus on pisimmillään 45 metriä ja uittomatka enintään 500 metriä. Joissakin kulkutuspaikoissa käytetään lyhyempää verkkoa, jota on helpompi käsitellä voimakasvirtaisissa koskissa. Verkon alin sallittu solmujen väli on 58 mm. Käytännössä kulkutetaan verkolla, jossa solmuväli on suurempi, kun tavoitellaan isoja lohia. Verkot ovat korkeita, koska niiden pitää laahata joenpohjaa yläpaulan ja kohojen kulkiessa

Kulkutus eli ajoverkkokalastus on kesän ensimmäinen lohien verkkopyyntitapa. Veneen perässä oleva kalastaja heittää ensin virranohjaimen eli čoskan jokeen ja sen jälkeen pyyntiverkko lapetaan nopeasti pyyntiin. Verkko kulkee itsestään alavirtaan ja ylävirtaan vaeltava lohi törmää siihen ja jää usein kiinni verkon silmiin. Kalastajat käyttävät vuosittain yleensä samoja pyyntipaikkoja.

Kulutuspyynti vaatii taitoa erityisesti voimakkaasti virtaavissa joen osissa kuten kuvassa Alakönkään yläosassa, missä verkko tarttuu helposti pohjakiviin. Kuvassa Veikko Guttorm lappaa kulutusverkkoa koskeen. Nykyisin verkko saa olla vain nylonvalmisteinen. Nopeasti virtaavassa koskessa yksi kulutuslasku kestää vain muutaman minuutin.

Čoska-uittolaite kiinnitetään kulutusverkon uloimpaan päähän kiinnitettyyn naruun. Uittolaite pitää verkon päävirrassa ja uittaa verkkoa tasaisesti. Hevosenkenkä on lisätty uittolaitteeseen tuomaan saalisonnea.

verkon edellä. Kulutusverkolla kalastaminen on fyysisesti vaativaa ja edellyttää taitoa. Verkko on pauloitettava jokaiseen kulutuspaikkaan sopivaksi ja eri pyyntipaikoille on valittava sopivan painoiset alapaulat. Kalastajan pitää osata tulkita eri virtauksia ja tietää, mitä väylää lohi käyttää eri vedenkorkeuksilla.

Kulutuspyynnissä veneessä on kaksi kalastajaa. Toinen ohjaa veneen kulkua soutamalla rannan tai karikon läheisyydessä kohti ylävirtaa veneen valuessa alavirtaan. Välillä soutaja huopaa venettä alavirtaan. Veneen perässä oleva kalastaja heittää verkkoon kiinnitetyn laudasta tehdyn T-kirjaimen muotoisen čoska-uittolaitteen veten kulutuspaikalla. Čoska pitää verkkoa päävirran tuntumassa. Tämän jälkeen kalastaja lappaa kulutusverkon veteen jadaksi heittäen toisella kädellä verkon yläpaulaa ja toisella alapaulaa. Samalla veneen keulassa oleva kalastaja soutaa venettä

voimakkain aironvedoin keskivirrasta suoraan rantaa kohti, jolloin verkko saadaan kulkemaan poikittain virrassa.

Kulutusverkko kulkee alavirtaan niin, että sen uloin osa kulkee hieman veneen etupuolella tai veneen kohdalla pyyntialueesta riippuen. Veneen takaosassa oleva kalastaja pitää kiinni verkon rannanpuolen päähän kiinnitetystä köydestä ja pitää venettä sauvoimella rannan tai matalikon tuntumassa. Sauvoimella ohjataan veneen kulkua, annetaan lisävauhtia ja paukutellaan pohjakiviä. Sauvoimen paukuttelu on pelotusääni, joka ohjaa rannan tuntumassa vaeltavat lohet syvempään veteen kohti verkkoa. Kun lohi tarttuu verkkoon, lapetaan verkko nopeasti veneeseen ja kala irrotetaan. Saaliin irrottamisen jälkeen kulutuslaskua joko jatketaan tai palataan pyyntipaikan yläosaan, josta tehdään uusi lasku tai odotetaan uutta kalastusvuoroa. Kulutuspyynti on yhteisöllistä ja useimmiten taloudellisesti hyvin kannattavaa.

Tenojoen rauhallisella jokiosuudella Väinö Guttorm vetää kulutusverkkoa veneeseen pyyntialueensa alaosaan.

LOHIVERKKO

Erilaiset verkkomateriaalit ovat vaikuttaneet seisovan lohiverkon käyttöön ja pyyntitehoon. Paksusta hamppu- ja puuvillalangasta kudotuilla verkoilla on kalastettu 1950-luvun lopulle saakka. Hamppuverkot aseteltiin pyyntiin virran myötäisesti kivien taakse, niemiin, suvantoihin tai syvänteisiin. Kirkkaan kesän aikana niillä sai huonosti saalista, sillä lohet näkivät verkot. Lisäksi verkon hapaassa olleet solmut antoivat herkästi periksi, jolloin lanka katkeili ja verkkoon kiinni jääneet lohet pääsivät irti verkon silmistä. Verkkoja puhdistettiin ja kuivattiin usein pyydystävyyden varmistamiseksi ja lahoamisen hidastamiseksi. Kauan sitten lohta pyydystettiin seisovilla verkoilla elokuun alkupuolella ja ennen kutuaikaa, jolloin lohet uivat aktiivisesti. Öiden hämärtyessä kalat eivät havainneet pyydyksiä ja jäivät helposti saaliiksi. Varsinkin koiraslohet tarttuivat kiinni lohiverkkoihin, kun ne uivat kutualueensa ympäristössä varmistamassa reviiriään. Syksyllä paksulankaiseen verkkoon kiinni jäänyt lohi ei riuhtonut itseään irti, vaan takertui verkkoon alaleuan koukusta.

1950-luvun lopusta lähtien Tenolla kalastettiin tehdasvalmisteisilla nylonlangasta tehdyillä verkoilla. Näissä, teollisesti valmistetuissa verkoissa, hapaan lanka oli ohutta ja kestävä. Verkot eivät vaatineet kuivattamista, vaan riitti, kun ne puhdistettiin usein. Verkoissa alettiin käyttää lyijyalapauloja, uudentyyppejä yläpauloja ja verkon

Lohiverkot tehtiin Norjasta ostetusta hamppulangasta ja myöhemmin valmiiksi tehdystä havaksesta (verkkoliinasta). Solmuväli oli määramittaista, kulkutusverkon silmäharvuus oli suurempaa kuin pikkulohen pyyntiin käytetyissä verkoissa. Verkoja kudottiin ja pauloitettiin loppupalvesta ja keväällä, kun lisääntynyt auringonvalo mahdollisti tarkan työn. Muuseoviraston kuva.

22 LOHENKALASTUS TENOSSA

Kuvassa Jouni Antti Lukkari (in mem.) kokee lohiverkkoaan Tenojoessa Yläkönkään alapuolen suvannossa.

Verkot nostetaan kuivumaan viikonlopun rauhoituksen ajaksi.

kohot korvattiin uusilla materiaaleilla. Nylonverkkoja alettiin virittää koukkuverkkojen tapaan mutkalle, jolloin verkon kiilaosa toimi varsinaisena pyydystävänä osana. Saa-liit paranivat, kun markkinoille tuli 1960-luvulla monofiiliverkkoja, jotka myös viritettiin koukun muotoon.

Nylonverkkojen käyttö väheni, kun vedessä lähes näkymättömien yksisäikeisten monofiiliverkkojen käyttö yleistyi. Tehokas kalastus monofiiliverkoilla aloitettiin touko-kuussa heti kalastuskauden alussa. Monofiiliverkot pyydystivät hyvin jokeen nousevaa lohta kesän valoisana aikana. Yksisäikeisten monofiiliverkkojen käyttö kiellettiin vuoden 1979 Tenojoen kalastussopimuksella, jonka jälkeen niillä sai jatkaa kalastusta kahden vuoden ylimenokautena. Paremmat verkkomateriaalit ja lohesta maksettu erittäin hyvä hinta lisäsivät verkkopyyntiä 1960- ja 1970-luvuilla. Kerrotaan, että isosta 15 kilon verkkolohesta sai niin paljon rahaa, että sillä sai ostettua Solifer-mopon.

Verkkohavas eli verkkoliina sidottiin yläosastaan yhtenäiseen köyteen eli yläpaulaan ja alaosastaan alapaulaan. Verkosta saatiin liinava (väljä), kun havasta ei pingotettu liian kireäksi, vaan toinen paula jätettiin lyhyemmäksi kuin toinen. Hamppulangasta kudotut verkot mädäntyivät vedessä nopeasti, joten niitä kuivattiin usein.

Tenossa pidettävien lohiverkkojen materiaalit, verkkojen pituus ja pyyntinasettamismuoto on säädetty kalastussäännössä. Syvissä joenosissa käytetään korkeita verkkoja.

Toisen tarinan mukaan, yhtenä hyvänä 1970-luvun puolivälin lohivuotena monofil-suonilankaverkolla kalastanut kulkuttaja sai niin hyvän kulkutussaaliin, että hän osti sillä ensimmäisen autonsa, Skodan.

Kalastusta jatkettiin vuoteen 1983 monisäikeisillä multimonofiiliverkoilla. Niiden käytön kieltä perusteltiin sillä, että verkot vaurioittivat pahoin niihin tarttuneita lohia. Verkoissa vaurioituneiden lohien pintahaavoihin kasvoi loppukesästä vesihometta. Vaurioituneiden lohien määrä näkyi kaikilla pyyntitavoilla saadussa saaliissa. Kielon seurauksena Norjan puolella Tenon alaosassa saadut saaliit pienenevät ja lohet pääsivät paremmin yläjoelle. Vuoden 1983 jälkeen pyynnissä on saanut käyttää nylonista, perlonista tai teryleenistä valmistettuja verkkopyydyksiä. Tämä muutos on koettu enemmän myönteisenä kuin kielteisenä.

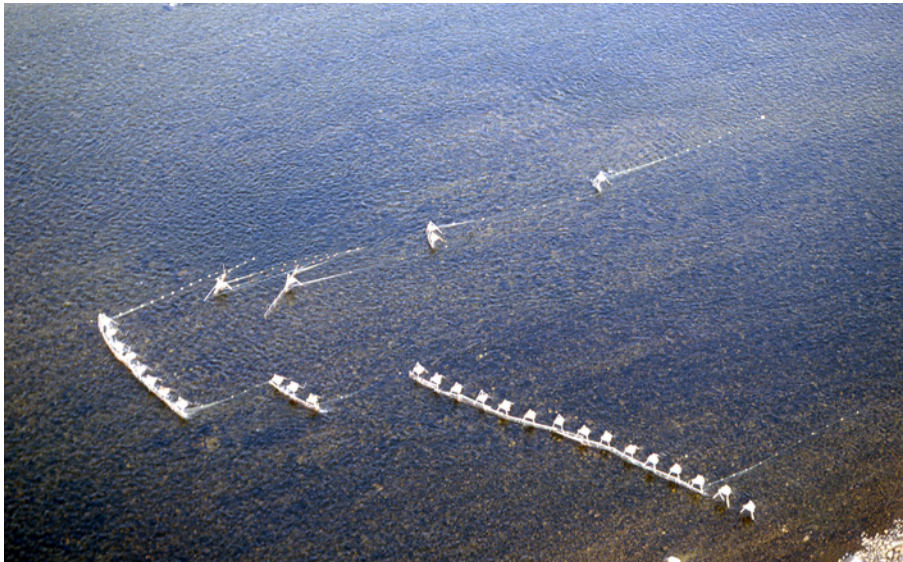

PATOPYYNTI

Kulutuskalastuksen päättyessä alkukesällä jatkuu lohenkalastus padoilla. Kirjallisuustietojen mukaan patoja on käytetty Tenolla jo 1500-luvulla. Aiemmin patopyynti on aloitettu keväällä rantaveteen tehdyllä rantapadolla. Muutamat renkkupukit, niiden eteen laitetut virransuojat ja patopukkiin kiinnitetty potkuverkko asetettiin pyyntiin heti jäidenlähdon jälkeen ja sitä seuranneen huippuvirtaaman pienennettyä. Kesävedellä käytetyt padot laitettiin pyyntiin yleensä juhannuksen tuntumassa tulvan laskettua ja virtaaman tasoituttua. Kun vesi laski edelleen, lisättiin padon uloimpaan päähän uusia renkkuja ja lohta pyydystävä potkuverkko siirrettiin syvemmälle. Kalastajasuvuilla on ollut käytettävissään useita patopaikkoja, mikä takasi lohisaaliin koko kesäksi. Nykyisin padot pidetään koko kesäajan pääasiassa siellä, mihin ne rakennetaan pyynnin alkaessa.

Perinteisiä nykyisin käytössä olevia lohipatoja ovat renkkupukki-, puuvaaja- sekä rautavaajapadot. Niiden tarkoitus on tehdä este lohen nousuäylälle ja ohjata ainakin osa jokea ylöspäin vaeltavista kaloista pyytävään tai pyytäviin jodduihin eli potkuverkkoihin. Renkkupatoja on käytetty ja käytetään alueella, missä joen pohja on tiivistä kivikko. Kivikkopohjaa on erityisesti Alakönkään ja Yläkönkään välisellä alueella ja

Puupukkipadot eli renkkupadot ovat säilyttäneet muotonsa ja pyyntitekniikkansa satojen vuosien ajan. Joissakin patopaikoissa rautaiset vaajat eli tolpat ovat syrjäyttäneet puuvaajat ja kolmijalkaiset puupukit.

Tenossa padot saa rakentaa vain määräysten mukaisiksi. Kuvan pato on rakennettu puupukeista ja pyynnissä on kolme joddua eli potkua. Lohi ohjautuu johdeverkkojen kautta padon sisään ja osa lohista joutuu potkuun eli padon pyydystävään osaan.

Piera Klemet Guttorm Nuvvuksesta on taitava vanhan ikäpolven patokalastaja. Kuvassa hän katsoo, onko jodduun eli potkuun tullut lohisaalista. Samalla hän puhdistaa verkon ja tarkistaa, että sen pyytävä osa kulkeutuu syvempään veteen.

yksittäisillä koskialueilla Levajoen ja Outakosken välillä. Hiekkapohjalla padoissa käytetään nykyisin rautavaajoja. Patopyynnissä käytettävät paikat muuttuvat koko ajan Tenojoen vanhetessa ja osa paikoista menee pilalle, kun pohja ja virtaukset muuttuvat.

Renkkupatojen patopukit rakennetaan tunturikoivujen rungoista. Tärkein rakennusosa on kolmijalkainen pukki. Renkkupukkisen lohipadon rakentaminen on ollut aikaa vievää ja vaatinut fyysistä voimaa, minkä vuoksi rakentamiseen on tarvittu apua naapureilta. Näissä padoissa ylimpänä olevan poikkipadon eli vierekkäisten patopukkien

Tenon Baaduksessa pyydetään lohta pienimuotoisella joddu-padolla. Nykyään padon rakentamista ja ylläpitoa helpottaa se, että osa patopukeista on korvattu rautavaajoilla.

Olavi Guttorm Tenon Kesäpurosta on pyydystänyt lohta kymmeniä vuosia kotirantansa puupukkipadolla. Osan puupukeista hän on korvannut viime vuosina rautavaajoilla. Kun vesi laskee voimakkaasti heinäkuussa, ei Olavin pato enää pyydä eli se on enimmäkseen korkeanveden joddu-pato.

muodostaman rintaman eteen laitetaan pitkiä koivunrunkoja nojaamaan poikittain pukin jalkoihin ja niiden eteen koivurisuja pystyyn latvukset pohjaa kohti. Virranpaine pitää koivunrungot ja risut tiiviisti paikoillaan. Poikkipato tehdään niin tiiviiksi, etteivät lohet pääse siitä läpi.

Kerrotaan, että ennen vanhaan patomiehet tarkkailivat patoaan ja huomattessaan pikkulohien hyppivän poikkipadon yläpuolella, tiesivät he, että poikkipato vuotaa. Aukot tukittiin koivurisuilla. Jokainen renku tuetaan pohjaan kasaamalla rannalta kerättyjä kiviä renkun yläosaan laudoista tai vahvoista puunrungoista tehdylle alustalle.

Kun patoa puretaan, kuljetetaan kivet takaisin rantakivikon yläosaan, sillä jokeen pudotetut kivet pilaavat patopaikan pyytävyyttä. Nykyään poikkipadon pukkien eteen laitetaan yhtenäinen verkko tai koivuriukukehyksiä, joihin on pingotettu verkko esteeksi lohille.

Padoissa lohia pyydystävä osa, potkuverkko, muodostaa eräänlaisen alavirtaan päin aukeavan pussin, jonne osa poikkipadon taakse jääneistä lohista ui etsiessään pois-pääsyä padosta syvempään joenosaan. Pato pyytää vain silloin, kun potku on laitettu kohtaan, jossa sen perä ohjautuu syvemmälle. Padossa saa olla kolme lohia pyydystävää potkua ja niihin liitetyt johdeverkot. Ne saavat olla vain määrätyn pituisia, eivät-kä ne saa ulottua syväväylän keskikohdan yli. Huolimatta siitä, että puupukit on nykyään korvattu joko kokonaan tai osittain rautavaajoilla tai puisilla vaajoilla, on padon rakenne ja pyyntitekniikka pysynyt samanlaisena satojen vuosien ajan.

Mertapatoja on käytetty vain muutamissa paikoissa Tenojoessa, sillä sen käyttö edellytti voimakasta virtaa ja kivistä pohjarakennetta. Mertapadon pyyntitekniikka on samankaltainen kuin tavallisessa potkupadossa, jossa lohien vapaa kulku väylässä pysäytetään patopukeista tai vaajoista rakennetuilla poikkiesteillä. Lohet ohjataan poikiesteen väylän keskiosaan jätetyn aukon kautta yläpuolelle viritettyyn mertaan. Näin lohet joutuvat umpinaiseen verkkopyydykseen, josta ne eivät pääse pois. Tenojoen vesistöissä ei käytetä enää mertapatoja.

Ennen vanhaan patomiehet tarkkailivat patoan parhaimman lohien nousun aikana ympärivuorokautisesti. Kuva 1900-luvun alkupuolelta. Kuva Museo-
virasto.

Jotta nuotta kulki joen pohjassa takertumatta mihinkään, sidottiin nuotan alapaulaan joen pyöristämiä kiviä. Kivet kiinnitettiin männynjuurista tai nuorista koivunvarsista tehdyillä sidoksilla alapaulaan.

NUOTTAKALASTUS

Alun perin on Tenojoessa nuotattu lohta Nuorgamin ja Karigasniemen välisellä alueella. Myöhemmin nuottaus on ollut sallittua vain Tenon yläosassa Levajokisuulta ylävirtaan. Nuottaukseen ryhdyttiin heinäkuun puolivälin jälkeen, kun lohien päävaellus oli ohi ja lohet olivat asettuneet koskiin ja syvempiin suvantoihin. Nuottauksessa lohparvi ajettiin nuotan siulaverkoilla alavirtaan ja saarrettiin hidasvirtaiseen syvänteeseen. Suomalaiset ja norjalaiset nuottasivat yhdessä, jolloin nuottaverkko saatiin ulottumaan rannasta rantaan. Varsinaista nuottaa ei yleensä ollut, vaan nuotanperän kummallekin puolelle jamottiin (liitettiin yhteen) useita tavallisia lohiverkkoja nuotan siulaverkoiksi. Verkon alapaulaan oli kiinnitetty männynjuurilla tiheään tasaisin välein kivipainoja. Kivet pitivät verkon alapaulan joen pohjassa ja kolistessaan pohjankivikossa ne ohjasivat kalat alavirtaan. Jos painot irtoilivat, pääsivät lohet aukoista nuotan alta pakoon.

Nuotanveto Tenon Outakoskella. Nuottaa käytettiin sallituissa apaja- eli nuotanvetopai-koissa. Kuvat osoittavat nuotanvedon etenemisen nuotan laskusta (kuvat vasemmalla sivulla) nuotanvedon loppuvaiheeseen (kuvat oikealla sivulla). Veneessä olevat nuottamiehet kurkkivat veneen laidan yli nähdäkseen missä lohjet ovat. Nuotanvedon loppuvaiheessa yritetään nuotan sisälle jääneet lohjet saada liikkeelle heittämällä kiviä nuotan sisäpuolelle, jotta lohjet säikähtävät ja tarttuvat verkon silmiin.

Nuotan laskussa käytettiin yhtä venettä. Veneen lähtörannalla olleet nuotanvetäjät pitivät kiinni nuotan yhdestä vetoköydestä. Veneessä oli kaksi kalastajaa, joista toinen souti nopein vedoin vastakkaiseen rantaan ja toinen kalastaja lappoi nuotan siulaverkkoa nopeasti jokeen. Vastarannalla olleet nuotanvetäjät tarttuivat kiinni lopusta siulaverkosta ja sen vetoköydestä. Kaksi venettä kulki molempien siulaverkkojen kohdalla tarkkailemassa, ettei nuotan alapaula takertunut pohjakiviin tai joen pohjalla makaaviin puihin.

Nuotanveto ei ollut hätäisten kalastajien hommaa. Nuotanvedossa yritettiin välttää lohien säikkyminen ja pakeneminen nuottaverkon alapuolelta. Sanotaan, että nuottamiehet piiputtelivat välillä saadakseen lohparvet pysymään rauhallisina nuotan alapuolella. Kun lohparvi säikkyi, saattoivat isoimmat lohjet jäädä paikoilleen joen

30 LOHENKALASTUS TENOSSA

pohjaan. Kerrotaan, että ne olivat joen pohjassa jopa kyljellään tai jäivät paikoilleen kivien taakse, jolloin nuotta valui niiden yli.

Veneessä olleet nuottamiehet näkivät tyvenessä apajapaikassa veden pintaan nousevista ilmakuplista, minkä verran nuotassa oli lohia. Kun nuotan keskiosa lopulta saavutti rannan tuntuman, hakivat kalastajat lohia yksitellen nostokoukulla ja atraimella vedessä olevasta nuotasta. Jos nuotassa oli vähän saalista, vedettiin nuotta varovasti rantakivikkoon välttämällä lohien karkaaminen pienimmistäkään aukoista. Nuotanveto oli yhteisöllistä kalastusta. Parhaimmilla paikoilla saatiin nuottasaaliiksi kertavedolla jopa satoja isoja lohia. Tällaiset nuottasaalit olivat erinomaisia verrattuna patopyynnillä saatuaan saaliiseen ja patopyyntiin käytettyyn aikaan. Nuottaa on vedetty harvakseltaan viimeisten vuosikymmenten aikana, viimeisimpänä Inarijoessa.

LOHEN VAPAKALASTUS

Tenojokivarren kalastus oli vielä 1800-luvun puolivälissä lähes yksinomaan pato- ja nuottapyyntiä, kulkutusta sekä tuulastusta. Kalastus uistimella on alkanut myöhemmin. Uistin kiinnitettiin siimaan, joka kierrettiin puukelan ”šluppotin” ympärille vapaasti purkautuvaksi. Siimana käytettiin hamppukasvista tai nokkosesta vahvaksi kierrettyä lankaa, joka pyöritettiin yksinkertaisen keskeltä syvemmäksi kaiverretun ”puukelan” ympärille. Veneessä tämä lankarullaa muistuttava ”kela” oli veneen pohjalla ja siitä lähti siima veneen reunaan kiinnitetyn lyhyen risun haaran kautta jokeen. Kun lohi tarttui uistimeen, heitettiin ”kela” jokeen ja lohen annettiin vetää sitä peränsään. Kelan ja kalan matkaa joessa seurattiin veneellä. Lohi väsyi nopeasti, kun puukela jarrutti sen menoa ja kun kelan kulkeminen lopulta pysähtyi, nostettiin väsyttetty lohi veneeseen.

Englantilaiset tekivät vapakalastusmatkoja Tenojoelle jo 1840-1900 lukujen välisenä aikana. He kalastivat parhaiksi havaitsemillaan ottipaikoilla

Ensimmäiset perhokalastajat, ”lordit”, saapuivat Tenolle kävelen Norjan tuntureiden yli Altan ja Lakselvan suunnasta. Myöhemmin he matkustivat laivoilla Tenojokisuulle ja jatkoivat jokiveneillä kalastusalueilleen Tenojokeen. Lordit toivat mukanaan uuden pyyntimuodon, perhokalastuksen, siihen tarvittavat välineet, perhot, siimat ja bambuvavat. He myös palkkasivat ensimmäiset paikkakuntalaiset venemiehiä eli kalastusoppaiksi. Oheinen kuva on Altajoelta, jossa lordit palkkasivat myös paikalliset venemiehet soutajikseen. Kuva Museovirasto.

Tenolla Suomen puolella kalastusmatkailu alkoi varsinaisesti 1950-luvulla, vaikka jo sitä ennen joella tiedetään käyneen innokkaimpia lohenpyytäjiä Etelä-Suomesta. Lohenkalastajat majoittuivat niin omiin teltoihinsa kuin paikkakuntalaisilta vuokrattuihin kammareihin. Kuva Museovirasto.

Rannalta tapahtuva lohenkalastus on tullut suosituksi koko Tenon varrella. Kalastajat kahlaavat joessa niin syvälle kuin mahdollista, tai menevät joen keskellä oleville matalikoille veneillä. Taitavimmat perhokalastajat osaavat heittää siiman ja perhon hyvin kauas joen keskiväylään.

Levajoen ja Nuorgamin välillä. Lordit kalastivat veneessä seisten pitkillä bambuvavoilla perhosiimaa heittäen. Aikalaiset ihmettelivät ulkomaalaisten pyyntivälineitä, joissa pienillä koukuilla, joihin oli sidottu lintujen värikkäitä höyheniä, untuvia ja sulan kappaleita, sai helpponäköisesti isoja kaloja. Myös hyvät hamppusiimat ja kelat, herättivät kiinnostusta. Lordien kalastus oli tuohon aikaan niin vakiintunutta, että kalapaikkoja nimettiin heidän mukaansa esim. "englantilaiskuoppa". Jokivarteen kylvetystä uuden kalastustavan siemenestä on kasvanut merkittävä uusi kalastusmuoto, vapakalastus. Lordeja eri onkipaikoille kuljettaneet palkatut paikalliset soutajat, kehittyivät taitaviksi lohen ottipaikkojen tietäjiksi. Paikallisten soutajien käyttö on vakiintunut nykypäivän kalastusopaspalveluksi.

Kun paikalliset alkoivat kalastaa vavalla, tehtiin vavat saatavilla olevista materiaaleista. Vavan tyvipääksi otettiin nuoresta koivunrungosta reilun metrin pituinen osa ja vavan kärjeksi liitettiin samanpituinen taipuisa pihlajan varsi. Kyläsepät ottivat mal-
lia englantilaisten perhokelasta ja rakensivat pelkistettyjä siimakeloja. He leikkasivat vanhoista kuparisista kahvipannuista sopivia paloja ja takoivat niistä uistimia. Kaikki eivät hankkineet kyläsepiltä keloja, vaan kalastivat edelleen puukelalla, joita käytettiin vielä 1900-luvun alkupuolella. Paikkakuntalaiset kalastivat uistimella ja vaapulla heittämällä siiman veteen veneestä. Vapaa käytettiin vain kalan väsyttämiseen. Paikalliset alkoivat sitoa perhoja lordeilta saamiensa mallien mukaan ja Norjan puolen kaupoista sekä alueella harvaksen käyneiltä matkailijoilta saatiin erilaisia perhoja ja uistimia. Monet jo käytöstä poistuneet viehetyypit, kuten silkkikalat ja devonit, korvautuivat uudentyyppisillä vaapuilla ja uistimilla. Vähitellen perhokalastus vakiintui paikallisten käyttämäksi vapakalastusmuodoksi uistinkalastuksen rinnalle.

Tenolla veneestä tapahtuva perhon, uistimen tai vaapun käyttö on vanhempi pyyntimuoto kuin rantakalastus. Veneestä kalastettaessa voidaan ylittää joen syvimmissä väylässä oleva valtakunnanraja. Sen sijaan Norjanpuolelle rannalta kalastukseen tarvitaan Norjan rantakalastuslupa. Venekalastajien kalastusta ohjaavat myös kirjoittamattomat säännöt.

Ennen kuin englantilaiset lordit toivat Tenolle metallista tehdyt siimakelat ja bambusta tehdyt vavat, olivat paikalliset käyttäneet lohensoudussa hamppusiiman ”kelana” puusta tehtyä nuijamaista šluppota. Se toimi hyvin, sillä lohien tarttuessa hamppusiiman päässä olleeseen uistimeen, heitettiin šluppot jokeen ja lohien väsyttyä siima kierrettiin puukelan ympärille ja lohi nostettiin joesta veneeseen. Kuva Polmakin museosta.

Polkutiet Kaamasesta Karigasniemeen ja Petsikkotunturin yli Utsjoen kirkonkylään toivat Tenolle uuden kalastajaryhmän, jota kutsuttiin jo 1920- ja 1930-luvuilla urheilukalastajiksi. Urheilukalastajat olivat vakakalastajia. He kulkivat postivenekyydillä Karigasniemeltä alavirtaan kalastuspaikoilleen. Kun tie Kaamasesta Utsjoelle valmistui 1950-luvun puolivälissä, pystyttiin automatkaa jatkamaan Tenon yli lossilla Norjan puolen tielle ja ajamaan aina Alakönkään kalastuspaikoille saakka. Vapaa-ajankalastus alkoi lisääntyä 1960-luvun lopussa.

Kun joelta 1970-luvun alkupuolella kiiri tietoja ennätysellisen suurista lohisaaliista, houkutteli se tuhansia kalastajia lohenpyyntiin Tenojoelle. 1980-luvun loppuun saakka suurin osa kalastusmatkailijoista halusi kalastaa lohta veneestä soutamalla. Sen jälkeen, kun perholla sai kalastaa rannalta koko joen matkalla ja rantakalastusvuorokauden hinta säädettiin halvemmaksi kuin veneestä kalastettaessa, syntyi perhokalastajien ryhmä. Kun perhonneitto sallittiin koko jokivarren alueella, kokeilivat kalastajat kaikkia mahdollisia alueita ja vuosien kokeilujen jälkeen opittiin tuntemaan eri vedenkorkeudella parhaat ottipaikat.

ISO LOHI JA PIENI POIKA

Ismuksen Antin (Antti Helander, s. 1925; k. 2009) kerrontaa Eero Niemelälle Utsjoella 25.7.2002.

13-vuotiaana miehenalkuna vuonna 1938, sai Antti ison 35 kiloa painavan ja 150 cm pitkän lohien isänsä takomalla peltisellä uistimella. Kalan hän sai alkukesällä. Kala punnittiin osissa 20 kilon puntarilla ja kalan painosta puuttui veren arvioitu paino eli noin 1 kg. Antti kertoi, että 30-luvulla kenelläkään ei ollut varaa ostaa ulkomaisia keloja pitkistä bambuvavoista ja uistimista puhumattakaan. Antin puinen vapa oli tehty pihlajan varresta. Pihlajan varsi oli taipuisaa, eikä se kuivanakaan katkennut helposti. Uistin oli kiinnitetty uuteen hamppulankaan, joka tuntui uutuuttaan vahvalta. Hamppulankainen siima, oli kelattu kyläseppän tekemään lohikelaan.

Kun Antti-poikanen oli ollut soutamassa lohta Baadussuvannossa, oli lohi tarttunut hänen uistimeensa. Väsyttäessään lohta hän oli nähnyt, että kala oli valtavan suuri, jopa pelottavan suuri. Väsyttämiseen kului aikaa (hän arveli sen kestäneen useita tunteja), eikä Antti uskaltanut koukata lohta veneeseen. Poika ja lohi alkoivat olla täysin uupuneita, aivan poikki. Antti onnistui uittamaan väsyttämänsä lohta hitaasti ja varovasti kohti Norjan puolella olevaa hiekkaista rantaa. Rättiväsyneen kalan koukkaus onnistui, mutta pieneltä kalastuksen ja jännityksen uuvuttamalta mieheltä ison lohien saaminen veneeseen vaati suuria ponnistuksia.

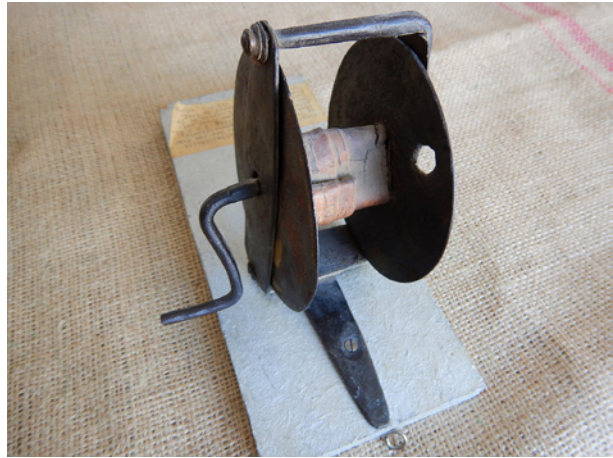
Onnellinen lohenkalastaja sauvoi veneen saaliineen kotirantaan ja jätti märällä hurtsäkällä peittelemänsä lohien veneeseen kiiruhtaen hakemaan isää saaliin siirtoavuksi. Isä oli lähtenyt auttamaan kalan kotiinkuljetuksessa ja ihmetellyt kalan valtavaa kokoa. Antin lohi suolattiin ja Antti muistelee, ettei se kummemmalta maistunut, hieman puumaiselta. Antti muistaa harmitelleensa, että huolimatta hyvästä suolauksesta osa lohesta mätäni. Syöjiä lohelle ei heillä kotona ollut riittävästi, ei ostajia, eikä lähellä ollut naapureita, joille kalaa olisi voinut antaa. Antti kertoi, että samana vuonna 1938 ja samoilta alueilta saivat herra Henriksen (Alfredin isä) 36 kiloa painavan lohien ja herra Mikkelsen 37 kiloa painavan lohien. Venekentästä toinen herra Henriksen sai 34 kiloa painavan lohien. Vuosi 1938 on jäänyt historiaan poikkeuksellisen hyvänä suurten lohien onkisaalisvuotena.

Jarmo Helander, Ismus, esittelee isänsä Antti Helanderin käyttämää vapaa, jonka tyviosa on tehty tunturikoivun varresta ja latvaosa pihlajan varresta. Kelan on tehnyt Tenon norjanpuolella asunut kyläseppä. Tällä vavalla ja kelalla Jarmon isä, Antti Helander sai pienenä poikana vuonna 1938 ison 35 kiloa painaneen lohien. Antti Helander käytti vuosia tätä vapaa ja kela.

Tenolla käytettiin vielä 1940- ja 1950-luvuilla omatekoisia lohivapoja, jollaisilla kuvan kalastaja Mauno Bogdanoff aloitti lohien vapakalastuksen Yläkönkään alapuolisella alueella (kuva vasemmalla). Keloja ja siimaa tilattiin alan liikkeistä Etelä-Suomesta. Kuva alla esittää erästä Tenon vanhinta lohikelaa, jota on perimätiedon mukaan käytetty kolmen sukupolven ajan. Kelan viimeisin käyttäjä oli Josef Helander, joka käytti kelaa vielä 1950-luvulla.

Tenojoen lohi ja sen vapakalastus on kiehtonut lukuisia kalastajia. Lohen tartuttaminen itse sidottuun perhoon tai balsapuusta koverrettuun vaappuun, on sykähdyttävä ja mieleenpainuva kokemus. Kalastajat ovat kirjoittaneet lehtiartikkeleita ja kirjoja pyynnistä ja jopa paljastaneet salaisimpia ottiperhon sidontareseptejään. Kirjoituksissa kerrotaan eri soudupaikoista, soudun aloittamiskohdista, ottivieheistä ja niiden tekemisestä sekä annetaan ohjeita perhojen sitomiseen.

Kalastajat pohtivat usein kirjoituksissaan, mistä syystä lohi nappaa erilaisiin vaappuihin, uistimiin ja perhoihin, vaikka se ei syö joessa. Näihin pohdintoihin löytyy selityksiä ympäristötekijöistä ja lohien fysiologiasta. Vedenlämpö ja siinä tapahtuvat nopeat muutokset etenkin lämpimästä viileämpään, ilmanpaineen muutokset korkeapaineesta matalapaineeseen, vedenkorkeuden ja virtaaman muutokset sekä veden sameuden/kirkkauden vaihtelut, vaikuttavat sekä lohien vaellukseen että aktiivisuuteen iskeä erilaisiin vieheisiin. Lohien ottihalukkuus riippuu vuorokaudenajasta, auringon paisteen suunnasta, kesän ja vaelluksen ajankohdasta sekä siitä, onko kalastuspaikka saanut olla rauhassa esimerkiksi viikkorauhoituksen loputtua.

Lohen tarttumista erilaisiin vieheisiin, voisi selittää lohien uteliaana tai ärtyneenä reaktiona ylinormaaliin ärsykkeeseen, eräänlaisena virhetoimintona. Kun poikanen on joessa 3-8 vuotta, oppii se yrityksen ja erehdyksen kautta nappaamaan syötäväksi virran mukana tulleet hyönteiset, jotka eivät kulje virtauksen mukana, vaan pysähtyvät välillä. Tasaisella virrannopeudella alavirtaan kulkevat kohteet lohienpoikanen oppii tunnistamaan roskiksi, eikä tavoittele niitä. Aikuisena jokeen vaeltaneena lohi

Vain mielikuvitus on ollut rajana, kun lohien pyyntiin on tehty erilaisia vieheitä. Ensimmäisiä uistimia Tenolla tehtiin käytöstä poistettujen kahvipannujen kuparikyljistä. Kalastuksessa käytettiin erilaisia devoneita ja niiden kaltaisia silkkikaloja. Ilmeisesti niillä saatiin hyvin lohta, sillä siihen aikaan joella oli vähän vavalla kalastavia.

ei tavoittele ravintoa, sillä sen sappirakko tyhjentyy, kun se siirtyy makeaan veteen. Iskurefleks on heikko lohien uidessa kiivaasti ylävirtaan. Refleksi aktivoituu, kun lohi pysähtyy lyhyeksi hetkeksi. Meressä lohi varastoi energiaa kudoksiinsa, eikä sen tarvitse etsiä ravintoa joessa, vaan se käyttää energiansa kutualueelle vaeltamiseen, reviiritisteluihin ja mädin tai maidin tuottamiseen.

Lohen venekalastuksessa on kirjoittamattomia herrasmiessääntöjä, jotka ohjaavat kalastuksen aloitusta, soutuvuoron odottamista ja kalaa väsyttävän veneen väistämistä. Säännöt kertovat, että samalle ottipaikalle tai soutupaikalle ei jäädä hinkkaamaan pitkäksi aikaa, vaan annetaan tilaa toisille. Venekalastus aloitetaan perinteisistä lähtöpaikoista, eikä veneellä saa tulla pitkiä matkoja alavirtaan ohittaen muilla lähtöpaikoilla odottavia veneitä. Kalastusta ei aloiteta heti toisen kalastavan veneen alapuolelta ja tarvittaessa autetaan toista kalastajaa väsyttelyn lohien haavimisessa. On hyvä muistaa, että ranta-alueet ovat yksityisalueita. Kaikkiin paikkoihin ei ole lupa leiriytyä, eikä talojen välittömässä läheisyydessä ole suotavaa kalastaa, ellei siihen ole lupaa maa-alueen omistajalta. Herrasmiessäännöt koskevat myös rannalta kalastamista ja muiden kalastajien huomioimista. Monet vene- ja rantakalastajat palaavat totutuille kalastuspaikoilleen vuosi vuodelta, jotkut jopa 50 vuotena peräkkäin. Sanotaan, että Teno on saanut heidät koukkuunsa ja he ovat leimautuneet alueen kesäiseen luontoon, ihmisiin, joen rauhalliseen juoksuun samalla tavalla kuin lohi on leimautunut omaan synnyinkoskeensa pääuomassa tai sen kymmenissä sivujoissa.

38 LOHENKALASTUS TENOSSA

Perhokalastajista on tullut oma koulukuntansa ja taidokkaiden perhojen sitoja. Kun perhoissa käytettävien, linnuista peräisin olevien sulkien, suksasten ja höyhenten saanti on tullut helpoksi ja erilaiset keinotekoiset materiaalit ovat tulleet kaikkien saataville, on perhoista kehitetty mitä ihmeellisimpiä houkuttimia lohille.

Monen kalastajan venevajan seinää koristavat lukuisat lohenpyynnissä käytettävät vieheet. Vieheille on sadoittain tarinoita niillä saadusta saalista, suurien lohien menettämisestä tai viime vuosina suurista naaraslohista, joita kalastaja on vapauttanut siinä toivossa, että juuri se kala säilyy hengissä kutuajankohtaan saakka.

Takasivulla Johan Niiles Vallen 1990-luvulla saama suuri, viisi vuotta meressä kasvanut koiraslohi painoi 29.5 kg. Lohen Niiles sai soutaessaan elokuussa onkisaaliistaan hyvinä tunnettujen ottipaikkojen Aittikosken, Aittisuvannon ja Onnelansuvannon alueelta. Kuvassa kalaa punnitsee Niileksen poika Petteri Valle. Johan Niiles Vallen käyttämä vaappu, johon hän sai lohien tarttumaan. Vaappu on viehearkistossa Lomakylä Vallessa Utsjoella.

ISBN 978-952-380-004-5

9 789523 800045 >